

Institute for Democracy and Mediation
Instituti për Demokraci dhe Ndërmjetësim

VËSHTIRËSI RI-INTEGRIMI DHE PËRSHTATJA E USHTARAKËVE SHQIPTARË PAS MISIONIT

KORRIK 2017

DOKUMENT POLITIKASH

Botues:

Institute for Democracy and Mediation (IDM)

Autor:

Redion Qirjazi

Korrik 2017

Ky projekt u mbështet nga Think Tank Fund – Open Society Foundations.
Pikëpamjet e shprehura në këtë studim nuk përfaqësojnë domosdoshmërisht ato të Think Tank Fund – Open Society Foundations.

“Ndërkohë që shprehim mirënjohjen tonë, nuk duhet të harrojmë se vlerësimi më i lartë nuk është të bëjmë premtime, por t'i mbajmë ato”

-- John F. Kennedy

I. Përmbledhje ekzekutive

Kohët e fundit, në media janë komentuar shpesh një sërë ngjarjesh kriminale ku protagonistë kanë qenë anëtarë të personelit ushtarak shqiptar (aktivë apo rezervë). Në përgjithësi ka munguar diskutimi publik për shkaqet, motivet si dhe për format e reagimit sa më efektiv ndaj këtyre ngjarjeve. Qëllimi i këtij kërkimi është të sjellë në vëmendje këtë çështje duke informuar grupet e interesit për peshën që ka ky fenomen dhe duke identifikuar disa nga faktorët që i shtyjnë ushtarakët shqiptarë të përfshihen në sjellje kriminale, të dhunshme dhe ekstremiste. Për më tepër, ky punim do të tentojë të nxisë një debat konstruktiv me grupet e interesit për implikimet e mundshme dhe zgjidhjet që mund t'i jepen problemit në të ardhmen. Kërkimi është fokusuar në përdorimin e literaturës akademike për ta vendosur atë mbi baza kërkimore si edhe në hulumtim në terren të përqendruar në diskutime me ekspertë, intervista të strukturuar dhe burime parësore si dokumente institucionale.

Kërkimi arrin në përfundimin se ka një lidhje të qartë mes pasojave psikologjike të misionit dhe tendencës për t'u angazhuar në aktivitete të dhunshme. Duke marrë parasysh kontekstin shqiptar dhe faktorë të tjerë, si gjendja e keqe ekonomike dhe mungesa e mbështetjes psiko-sociale, e bëjnë rrezikun edhe më të madh. Janë një sërë faktorësh që mund të ndikojnë në prirjet e ushtarakëve për përfshirje në sjellje kriminale. Megjithatë, një pjesë e mirë e këtyre faktorëve përfshihen në kategoritë e *paqëndrueshmërisë ekonomike* dhe *mungesës së mbështetjes psiko-sociale*. Ndonëse emëruesi i përbashkët i përcaktuar nga të gjithë ekspertët dhe vetë personeli ushtarak është mungesa e sigurisë ekonomike dhe duke pasur parasysh se profesioni i armëve është tepër kërkues dhe plot strese, sigurimi i një mbështetjeje të vazhdueshme psiko-sociale për ushtarakët mund të ndihmojë në zbutjen e tendencave negative të përfshirjes në sjellje të dhunshme dhe kriminale.

Ministria e Mbrojtjes dhe Forcat e Armatosura duhet të investojnë në ofrimin e mbështetjes së vazhdueshme për personelin ushtarak në mënyrë që të përmirësohen aftësitë operacionale dhe të ulët rreziku i përfshirjes në aktivitete kriminale në të ardhmen. Ministria dhe Forcat e Armatosura duhet të tregohen proaktivë dhe puna e tyre të orientohet drejt zgjidhjes së problemit, ndërkohë që duhet të fokusohen në parandalimin, mbështetjen dhe ri-integrimin e ushtarakëve në nevojë. Çështja duhet të trajtohet me më shumë vëmendje për shkak të rrezikut të madh që ekziston në rastet e përfshirjes së ushtarakëve në veprimtari kriminale. Në të kundërt, ajo që Shqipëria ka hasur deri tani mund të jetë thjesht maja e ajsbergut.

II. Metodologjia

Për ta shpjeguar sa më mirë fenomenin në kontekstin shqiptar, për këtë studim u përdor një qasje e metodologjisë mikse. Kjo metodologji përfshin:

- (1) intervista me 2 ekspertë të Shërbimit Psiko-Social të Ushtrisë Shqiptare (një prej tyre vazhdon të jetë oficer aktiv), 3 ekspertë të shërbimeve për ushtarakët aktivë dhe në rezervë;
- (2) literaturë akademike për të shpjeguar se si e mbështetin studimet e deritanishme situatën me ushtarakët shqiptarë;
- (3) burime parësore, si dokumente zyrtare për të ilustruar përpjekjet (ose mungesën e tyre) e ndërmarra nga institucioni për t'u përballur me fenomenin; dhe
- (4) intervista të strukturuar në formën e anketave me anëtarë të FA, të cilët kanë shërbyer në njësi që kanë prodhuar numrin më të madh të rasteve të ushtarakëve që kanë kryer veprime kriminale.

Janë intervistuar gjithsej 32 individë nga repartet e Forcave Speciale, Komando dhe Batalioni i 2-të. Intervistat janë shpërndarë proporcionalisht ndërmjet oficerëve, nënoficerëve dhe ushtarëve. Qëllimi i kësaj metodologjie ka qenë të sigurojë një qasje gjithëpërfshirëse ndaj fenomenit, duke kombinuar përfundime shkencore, opinione ekspertësh, të dhëna faktike institucionale dhe së fundmi perceptimin e ushtarakëve 'në terren'.

III. Konteksti

Në 9 shkurt 2017, 2 ish-anëtarë të forcave elitare Komando kryen një grabitje me armë të 3.2 milionë dollarëve amerikanë. Paratë i përkisnin një banke të nivelit të dytë dhe po transportoheshin jashtë vendit nga një shoqëri private e sigurisë. Kjo ngjarje e detyroi Ministrin e Brendshëm të nxirrte një urdhër ku urdhërohej Policia e Shtetit "të ofronte siguri të përkohshme për transfertat e parave të bankave të nivelit të dytë derisa shoqëritë private të sigurisë të plotësonin kriteret e sigurisë."¹

Fatkeqësisht, kjo nuk është hera e parë që ish anëtarë të Forcave të Armatosura të Shqipërisë përfshihen në aktivitete të paligjshme. Që nga 2011, rezervistë dhe forca aktive të FA janë përfshirë në grabitje, trafikim droge, mbështetje për krimin e organizuar dhe madje kanë luftuar në mbështetje të organizatave terroriste. Në total, 24 anëtarë të forcave të armatosura kanë mbështetur aktivitete kriminale ose terroriste gjatë këtyre viteve.² Prej tyre, 3 janë dënuar për vjedhje armatimi dhe municioni, 5 kanë luftuar përkrah organizatave terroriste si ISIS (duke përbërë kështu rreth 5-7% të numrit të përgjithshëm të shqiptarëve që kanë luftuar në Siri)³ dhe 16 të tjerë janë përfshirë në aktivitete të rënda kriminale si vrasje, bashkëpunime me krimin e organizuar, trafikim droge dhe grabitje.

Deri tani këto ngjarje janë trajtuar si aktivitete të thjeshta kriminale. Duke vepruar kështu, i është vendosur kapaku përpjekjeve për të kuptuar shkaqet thelbësore që i shtyjnë ushtarakët të përfshihen në veprimtari të tilla kriminale. Strategjia e 'reagimit' është thjesht një përpjekje për të mjekuar simptomën dhe jo shkakun e fenomenit. Kjo gjë ngre pyetje nëse institucionet tona të sigurisë e kanë parë si problem këtë fenomen dhe nëse kanë marrë masat e nevojshme *parandaluese* duke qenë kështu proaktivë dhe jo reagues ndaj situatës.

¹ Deklaratë nga Gjovalin Loka, Shef Transporti në Policinë e Shtetit, nga Arbi Fortuzi, "Rritja e sigurisë së transportit të parave nga bankat e domosdoshme, masat e kërkuara nga Ministria e Brendshme", Agjencia Telegrafike Shqiptare, 15 shkurt 2017, aksesuar 15 prill 2017, <https://www.ata.gov.al/rritja-e-sigurise-se-transportit-te-parave-nga-bankat-e-domosdoshme-masat-e-kerkuara-nga-ministria-e-brendshme/>.

² Shtojca A, Tabela 2. Shënim: Tabela 2 përfshin rastet e përfshirjes kriminale por edhe një rast vetëvrasjeje për të ilustruar ndikimin e stresit post-traumatik tek ushtarakët.

³ Raport nga zyra e Prokurorisë së Përgjithshme në 2016; siç është e cituar në "Balkan Jihadist: The Radicalization and Recruitment of Fighters in Syria and Iraq", *Balkan Investigative Reporting Network*, mars 2016, f. 8, aksesuar në 10 prill 2017, <http://www.balkaninsight.com/en/file/shoë/Balkan-Jihadists.pdf>.

IV. Fenomeni në tërësi

Ushtarakët në rezervë gjithmonë e kanë pasur të vështirë të ri-integrohen në shoqëri. Ky fenomen shtrihet në kohë dhe në vende të ndryshme, ndonëse efektet e traumës së luftës dhe vështirësitë për ri-integrim u studiuan për herë të parë pas Luftës së Parë Botërore. Megjithatë, studiuesit filluan të bëjnë lidhjen mes përvojës luftarake dhe vështirësive për ri-integrim social dhe prirjet për përfshirje në veprimtari kriminale vetëm pas luftës së Vietnamit.⁴ Faktorët nxitës të këtij fenomeni janë nga më të ndryshëm, por që përherë të pranishëm janë *mungesa e stabilitetit ekonomik, vështirësitë për t'u integrua në shoqëri dhe stresi*. Në fakt, studime të luftërave të fundit në Afganistan dhe Irak kanë treguar se stresi është më kryesori ndër faktorët që e bëjnë të vështirë për *veteranët*⁵ të ri-integrohen në shoqëri. Edhe pse lidhja mes shërbimit ushtarak dhe përfshirjes në veprimtari kriminale është ende e paqartë,⁶ studiuesit kanë sugjeruar se "trauma, ekspozimi ndaj luftës, simptomat e stresit post-traumatik, abuzimi me substanca të dëmshme dhe problemet e mosintegritimit pas misionit, mund të parashikojnë mirë nivelin e kriminalitetit mes veteranëve" dhe rreziku për t'u përfshinë në një sjellje kriminale rritet eksponencialisht kur dy ose më shumë nga këta faktorë janë të pranishëm në të njëjtën kohë.⁷

Një nga pasojat më të njohura të misioneve luftarake, madje dhe të stërvitjeve ushtarake, mbi ushtarakët, është stresi post-traumatik. Hulumtimet mbështesin pa ekuivok teorinë se stresi post-traumatik kontribuon në rritjen e dhunës, rrjedhimisht duke i bërë ushtarakët më të prirur për t'u angazhuar në aktivitete të dhunshme, qofshin ato në shtëpi, në komunitete apo dhe jashtë shtetit.⁸ Për më tepër, disa nga studimet më të fundit evidentojnë një lidhje të qartë mes simptomave të stresit post-traumatik dhe vetëvrasjeve.⁹ Nga një studim i kryer në vitin 2007 nga doktorë klinikë u zbulua se veteranët e prekur nga stresi post-traumatik kanë probabilitet 7-8 herë më të lartë për të kryer vetëvrasje.¹⁰ Po ashtu, studimet kanë dëshmuar se niveli i stresit post-traumatik ka qenë më i lartë tek veteranët e luftës së Irakut dhe Afganistanit sesa tek ata të konflikteve të mëparshme që nga Lufta e Dytë Botërore,

⁴ Michael D. White, Philip Mulvey, Andrew M. Fox & David Choate, 2012 "A Hero's Welcome? Exploring the Prevalence and Problems of Military Veterans in the Arrested Population", *Justice Quarterly*, 29:2, 261, 2012, DOI: [10.1080/07418825.2011.560890](https://doi.org/10.1080/07418825.2011.560890).

⁵ Termi 'veteran' në Shqipëri është i rezervuar vetëm për Veteranët e Luftës Antifashiste Nacional Çlirimtare të viteve 1942-1944. Megjithatë, për qëllimet e këtij studimi të gjithë anëtarët e Forcave të Armatosura që kanë shërbyer në misionet luftarake jashtë vendit si Afganistan dhe Irak, do të referohen si 'veteranë'.

⁶ Po aty. 265

⁷ McGuire, J., Rosenheck, R. A., & Kaspro, W. J. "Health Status, Service Use, and Costs among Veterans Receiving Outreach Services in Jail or Community Settings". *Psychiatric Services*, 42, 201-207, 2003.

⁸ Davis Morris, "War is Hell and the Hell Rubs off", *Slate Magazine*, 17 April 2014, aksesuar në 02 prill 2017, http://www.slate.com/articles/health_and_science/medical_examiner/2014/04/ptsd_and_violence_by_veterans_increased_murder_rates_related_to_war_experience.html.

⁹ Steven G. Koven, "PTSD and Suicides Among Veterans: Recent Findings, Public Integrity", 2016, 1, DOI: [10.1080/1099922.2016.1248881](https://doi.org/10.1080/1099922.2016.1248881).

¹⁰ Zivin, K., Kim, M., McCarthy, J., Austin, K., Hoggatt, J., Walters, H., & Valenstein, M., "Suicide Mortality among Individuals Receiving Treatment for Depression in the Veterans Affairs Health System: Associations with Patient and Treatment Setting Characteristics", *American Journal of Public Health*, 97:12, 2007, 2193, DOI: [10.2105/ajph.2007.115477](https://doi.org/10.2105/ajph.2007.115477).

me 25% të veteranëve të prekur.¹¹ Prandaj, veteranët e luftërave moderne kanë probabilitet më të lartë për t'u prekur nga stresi post-traumatik. Hulumtime të tjera kanë zbuluar se "agresiviteti që rrjedh prej stresit post-traumatik është më i lartë tek personat me përvojë luftarake"¹² dhe se "veteranët me stres post-traumatik përdorin agresivitetin si përgjigje ndaj stimulimeve sociale më shumë se personat të cilët nuk kanë stres post-traumatik."¹³

Këto hulumtime kanë vlerë të veçantë, sepse ofrojnë analiza sasiore të të dhënave nga luftërat e Afganistanit dhe Irakut, konflikte në të cilat kanë marrë pjesë dhe FA të Shqipërisë që nga viti 2003. Rrjedhimisht, rezultatet janë lehtësisht të aplikueshme dhe për "veteranët shqiptarë" të këtyre luftërave.^{14*} Në këtë drejtim në Shqipëri nuk është zhvilluar asnjë kërkim klinik. Fakti se se ushtarakët shqiptarë kanë përjetuar të njëjtat trauma lufte nënkupton se (1) janë më të rrezikuar nga stresi post-traumatik sesa qytetarë të thjeshtë dhe se (2) janë më të rrezikuar të angazhohen në sjellje të dhunshme në të ardhmen. Edhe pse këto janë përfundime të përgjithshme që mund të aplikohen për të gjithë veteranët e luftës, analizimi i kontekstit të veçantë shqiptar do të jetë me rëndësi për të kuptuar spektrin e plotë të shkaqeve që mund t'i shtyjnë ushtarakët shqiptarë të përfshihen në veprimtari kriminale dhe ekstremiste.

¹¹ Seal, K, Bertenthal, D., Miner, C., Sen, S., & Marmar, C., "Bringing the War Back Home: Mental Health Disorders among 103,788 U.S. Veterans Returning from Iraq and Afghanistan Seen at Department of Veterans Affairs Facilities", *Archives of Internal Medicine*, 107:5, 2007, 476, DOI:[10.1001/archinte.167.5.476](https://doi.org/10.1001/archinte.167.5.476).

¹² Orth, Ulrich, & Wieland, E., "Anger, Hostility, and Posttraumatic Stress Disorder in Trauma-Exposed Adults: a Meta-Analysis", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74, 2006, 698–706. DOI:[10.1037/0022-006X.74.4.698](https://doi.org/10.1037/0022-006X.74.4.698).

¹³ Jakupcak, M., Conybeare, D., Phelps, L., Hunt, S., Holmes, H. A., Felker, B., et al., "Anger, Hostility, and Aggression among Iraq and Afghanistan War Veterans Reporting PTSD and Subthreshold PTSD", *Journal of Traumatic Stress*, 20, 2007, 945–954.

¹⁴ * Termi 'veteran' në Shqipëri është i rezervuar vetëm për Veteranët e Luftës Antifashiste Nacional Çlirimtare të viteve 1942-1944. Megjithatë, për qëllimet e këtij studimi të gjithë anëtarët e Forcave të Armatosura që kanë shërbyer në misionet luftarake jashtë vendit si Afganistan dhe Irak, do të referohen si 'veteranë'.

V. Rasti i Shqipërisë

Përfshirja e ushtarakëve shqiptarë në aktivitete terroriste dhe kriminale është relativisht një fenomen i ri. Megjithatë, që nga viti 2011, ushtarakë shqiptarë janë përfshirë *gjithmonë e më shumë*, në aktivitete kriminale. Në Tabelën 2 (Shtojca A) jepet një përmbledhje e të gjitha ngjarjeve që lidhin ushtarakë shqiptarë me sjellje të dhunshme ekstreme, si krime të rënda, mbështetje për terrorizmin dhe madje një rast vetëvrasjeje. Momentalisht, në Shqipëri nuk janë bërë kërkime për këtë fenomen, ndërkohë që numri në rritje i ushtarakëve që përfshihen në veprimtari kriminale bën më se të nevojshëm nisjen e një debati serioz dhe gjetjen e zgjidhjeve konkrete.

a) Sa serioz është problemi?

Është e rëndësishme të kuptohet se fenomeni nuk është një rastësi. Në literatura jepen shumë raste të lidhjes mes misioneve luftarake dhe tendencave kriminale të ushtarakëve.¹⁵ Hafemeister dhe Stockey kanë zbuluar se "veteranët mund të jenë veçanërisht të cenueshëm nga simptomat e stresit post-traumatik, të cilat mund të lidhen me akte të dhunshme dhe sjellje të ngjashme kriminale."¹⁶ Ky fenomen vihet re edhe në kontekstin shqiptar. Ndonëse mund të duket statistikisht natyrale që ish ushtarakë të kthehen në kriminelë duke konsideruar numrin e madh të ushtarakëve që ushtria ka trajnuar gjatë 8 viteve të fundit (që nga 2009), nga krahasimi i të dhënave vihet re se ushtarakët shqiptarë kanë qenë më të prirur drejt ekstremizmit të dhunshëm sesa homologët e tyre nga rajoni. Fakti qëndron se 5-7% e "luftëtarëve të huaj" në Siri, të ardhur nga Shqipëria, kanë qenë ish ushtarakë, dhe kjo, në vetvete, duhet të jetë sinjal alarmi për autoritetet qeverisëse shqiptare. Kjo është ndër përqindjet më të larta të individëve të radikalizuar brenda forcave të armatosura të një vendi dhe për këtë arsye duhet hetuar me tej. Tabela e mëposhtme tregon numrin e 'luftëtarëve të huaj' të nisur nga Ballkani Perëndimor dhe që kanë qenë pjese e forcave të armatosura:

#	Shteti	Ushtarakë si Luftëtarë të Huaj
1	Shqipëria	5
2	Bosnja	0
3	Kosova	0
4	Maqedonia	0
5	Mali i Zi	0
6	Serbia	0

Tabela 1: Ushtarakë të Ballkanit Perëndimor që kanë qenë 'luftëtarë të huaj'¹⁷

¹⁵ Thomas Hafemeister L., Stockey, Nicole A., "Last Stand? The Criminal Responsibility of War Veterans Returning from Iraq and Afghanistan With Posttraumatic Stress Disorder," *Indiana Law Journal: Vol. 85: Iss. 1, Article 3*, 2010, pg. 94, available at: <http://www.repository.law.indiana.edu/ilj/vol85/iss1/3>.

¹⁶ Po aty. 94

¹⁷ Shënim: të dhënat janë mbledhur nga një sërë burimesh (dokumente dhe ekspertë), të cilët kanë studiuar fenomenin në rajon:

1. Për Kosovën, Arife Muji informoi përmes një korrespondence se në Kosovë nuk është identifikuar asnjë rast i ushtarakëve të angazhuar si 'luftëtarë të huaj'. Në kërkimin e saj mbi ri-integrimin e luftëtarëve të huaj nuk paraqitet asnjë e dhënë e tillë. http://www.qkss.org/repository/docs/Reintegration_842325.pdf

Siç shihet edhe me sipër, përfshirja e personelit ushtarak në aktivitete të ekstremizmit të dhunshëm është e paprecedentë mes 5 vendeve të tjera të Ballkanit Perëndimor (BP), të cilat argumentohet se po përballen me të njëjtat sfida social-politike. Nëse radikalizimi i ushtarakëve do të ishte rastësi, atëherë të gjitha vendet e BP duhet ta kishin përjetuar këtë fenomen. E, megjithatë, deri tani, kjo gjë është vënë re vetëm në Shqipëri.

Për më tepër, tendencat kriminale tek veteranët ushtarakë shqiptarë janë rritur që nga viti 2011. Sipas Kujtim Boriçit, një oficer ushtarak i dalë në rezervë dhe aktualisht gazetar, në 2008, nga rreth 4.130 të burgosur për krime të rënda, vetë 3 ishin ushtarakë dhe në të tre rastet akuza kishte qenë 'aksident automobilistik me pasoje vdekje'.¹⁸ Boriçi beson se "për aq kohë sa ushtarakët shqiptarë përballen me sfida sociale dhe ekonomike, ata do të vazhdojnë të jenë të prirur të devijojnë nga parimet etike të profesionit ushtarak dhe të ndër marrin rreziqe duke u përfshirë në veprimtari kriminale."¹⁹

Profesionistë civilë, që kanë punuar si psikologë me ushtarakë shqiptarë në të shkuarën, pohojnë se profesioni ushtarak, dhe në veçanti misionet luftarake, i bëjnë ushtarakët të angazhohen më shumë në veprimtari të dhunshme sesa qytetarët e thjeshtë. Aleksandra Puci, ish kreu i Shërbimit Psiko-Social në Ministri të Mbrojtjes, qartësisht thekson se shumë nga ish misionarët shqiptarë "janë kontigjent me nivel të lartë risku për t'u rekrutuar nga grupe terroriste, pasi asnjë prej tyre nuk ka shpëtuar pa pasoja psikologjike."²⁰ Po ashtu, Albana Telhai, ish kreu i Shërbimit Psiko-Social në Forcat e Armatosura, e cila ka ofruar këshillim profesional për shume prej veteranëve shqiptarë, beson se "jo vetëm këto ngjarje nuk janë rastësi, por ka shumë mundësi që ushtarakë të tjerë të përfshihen në aktivitete të ngjashme kriminale në të ardhmen."²¹

Rrjedhimisht, mangësia e parë institucionale vjen nga mosvlerësimi dhe mosanalizimi i plotë i problemit. Ashtu siç mund të pritet, kjo qasje nuk është mënyra më efektive për të siguruar zgjidhje të aplikueshme. Për shembull, në një koment të kohëve të fundit për një agjenci lokale lajmesh, Ministria e Mbrojtjes u shpreh se "ky është një problem i ngjashëm për të gjitha ushtritë" dhe se "e gjithë shoqëria duhet të çohet dhe

-
2. Edhe për Maqedoninë, Filip Stojkovski konfirmoi se në kërkimet e organizatës së tij nuk janë hasur raste të tilla. Po ashtu, Raporti i Analytica nuk jep gjetje të tilla http://www.analyticamk.org/images/Files/extremism-en-updated-FINAL-web_ceb98.pdf
 3. Asnjë luftëtar i huaj boshnjak nuk ka qenë anëtar i Forcave të Armatosura. Kjo shfaqet dhe në raportin "The Lure of the Syrian War: The Foreign Fighters' Bosnian Contingent" <https://goo.gl/adttwg>.
 4. Për Serbinë, Vladimir Erceg, që punon me Qendrën Ballkanike për Politikën e Sigurisë (BCSP), informon se qendra e tyre nuk ka hasur asnjë rast të ushtarakëve serbë që shkojnë në luftojnë në konflikte të jashtme dhe se nuk ka asnjë të dhënë zyrtare që të provojë një gjë të tillë.
 5. Dina Bajramspahić nga Institute Alternativa e Malit të Zi konfirmoi se burimet zyrtare në Mal të Zi nuk kanë identifikuar asnjë ushtarak që të ketë marrë pjesë si 'luftëtar i huaj'.

¹⁸ Intervistë me Kujtim Boriçin, 4 Maj 2017.

¹⁹ Po aty.

²⁰ Intervistë me Aleksandra Puci, 8 maj 2017.

²¹ Intervistë me Albana Telhai, 25 prill 2017.

t'i mbështesë këta njerëz (lushtarakë në rezervë)."²² Ndonëse kjo është e vërtetë, është po aq e rëndësishme që institucioni të përballet me problemin për të arritur rezultate sa më efektive.

b) *Sa i madh është rreziku?*

Analiza më elementare për përcaktimin e rrezikut bëhet përmes vlerësimit të ndikimit dhe mundësive që ka ky rrezik që të ndodhë. Në rastin e përfshirjes së ushtarakëve në aktivitete kriminale ose ekstremiste, ndikimi është i lartë dhe gjasat që ngjarja të ndodhë përsëri janë të moderuara (një gjë e tillë do të shihet edhe në perceptimin që kanë vetë ushtarakët mbi mundësinë e ndodhjes së këtij fenomeni në të ardhmen – shih rezultatet e anketës në vijim). Ky gjetje mbështetet dhe nga ekspertë të fushës, ku sipas psikologut ushtarak Daniel David, "mbi 40% e ushtarakëve të diagnostikuar me stres post-traumatik përfshihen në aktivitete kriminale."²³ Është e vetëkuptueshme që ky nivel risku mund të ketë ndikim të madh social dhe përbën kërcënim për sigurinë.

Së pari, *ndikimi në shoqëri është i lartë* kur ushtarakët kryejnë sjellje të dhunshme dhe jo-sociale, pasi ata jo vetëm dëmtojnë besimin e publikut duke u shndërruar në kriminelë dhe terroristë, por edhe sepse pasojat janë gjithashtu të rënda. Për shembull, fakti që veteranët e shumë vendeve perëndimore, nga luftërat në Afganistan dhe Irak, "përfaqësojnë grupimin më të madh profesional brenda burgjeve"²⁴ ka shkaktuar shumë pakënaqësi tek njerëzit në këto shoqëri dhe madje e ka detyruar sistemin e drejtësisë të krijojë praktika gjyqësore unike për t'ju përgjigjur këtyre rasteve.²⁵ Dëmi social dhe ekonomik i shkaktuar përmes veprimeve kriminale të veteranëve shqiptarë në atdhe ka një efekt po aq të madh negativ sa edhe veprimtaria e 'luftëtarëve të huaj' në Siri. Në njërin krah grabitjet e bankave, pengmarrja, prodhimi i mjeteve të improvizuara shpërthyesë, bashkëpunimi me kriminelin e organizuar, trafikimi i lëndëve narkotike si dhe vrasja brutale e qytetarëve të pafajshëm dëmtojnë sigurinë e brendshme, ndërkohë që në krahun tjetër, pjesëmarrja e ushtarakëve shqiptarë në luftëra të huaja përkrah grupeve terroriste dëmtojnë imazhin e Shqipërisë si dhe kërcënon sigurinë kombëtare. Për shkak të natyrës së "mbyllur" të ushtrisë, çfarëdo lloj publiciteti negativ mund të ndikojë shumë negativisht në besimin e publikut tek institucioni. Kjo vlen për të treguar se sa herë që Forcat e Armatosura nuk angazhohen dhe nuk komunikojnë me publikun për ngjarje të papritura negative, publiku në pjesën më të madhe të rasteve do ta interpretojë si pranim të fajit nga ana e FA. Sipas Drejtorit të Shoqatës Kombëtare të Ushtarakëve në Rezervë të Shqipërisë (SHKURSH), Thoma Konduri, "shumë ushtarakë, rezervistë apo

²² *BalkanWeb*, "Krimet e ish-Komandove/Kodheli: Problem i Gjithë Ushtrive, Jo Vetëm në Shqipëri", 6 mars 2017, aksesuar 24 Prill 2017 <http://www.lapsi.al/lajme/2017/03/06/komenti-i-mimi-kodhelit-p-r-ish-komandon-q-i-preu-kok-n-fqinjit-sh-rbeu-para-2013#.wRj51uuGPDc>

²³ Daniel David, "Post-traumatic stress disorder and the causal link to crime: A looming national tragedy" Leavenworth, KS: School of Advanced Military Studies, U.S. Army Command and General Staff College, 2008.

²⁴ Verity Wainwright, Sharon McDonnell, Charlotte Lennox, Jenny Shaw & Jane Senior, "Soldier, Civilian, Criminal: Identifying Pathways to Offending of Ex-Armed Forces Personnel in Prison", *Psychology, Crime & Law*, 22:8, 741, 2016, DOI: [10.1080/1068316X.2016.1181175](https://doi.org/10.1080/1068316X.2016.1181175).

²⁵ Judge Michael D. Hawkins, "Coming Home: Accommodating the Special Needs of Military Veterans to the Criminal Justice System", *Ohio State Journal of Criminal Law*, Vol. 7:2, 563-573: 572, 2010, ISSN: 1546-7619.

aktivë, nuk ndihen të vlerësuar për shërbimin e tyre – dhe fatkeqësisht veprimet e disa personave mund të dëmtojnë rëndë institucionin, profesionin e ushtarakut dhe vendin.”²⁶ Ushtarakët që marrin rrugën e krimit dhe të terrorizmit kanë pothuajse të njëjtin ndikim në sigurinë e vendit dhe, ndonëse anëtarë të tjerë të shoqërisë kryejnë vepra penale, për shkak të vështirësisë në profilizim, ata asnjëherë nuk identifikohen me një komunitet apo profesion të tërë si në rastin e ushtarakëve, (pra stigma negative eventualisht bie mbi të gjithë profesionin ndonëse veprimet janë individuale).

Së dyti, *probabiliteti* është i moderuar, pasi ushtarakët e kanë më të lehtë të angazhohen në veprimtari të dhunshme. Sipas *The Military Psychologist* (revista shkencore *Psikologu Ushtarak*), ushtarakët kanë më shumë mundësi të përfshihen në aktivitete të dhunshme për shkak të aftësisë dhe stërvitjes që kanë bërë për të prodhuar dhunë.²⁷ Në fakt, sipas Wainwright *et atl.*, “niveli i dhunës dhe agresionit që kultivohet gjatë shërbimit” në formën e stërvitjes ushqehet gjatë stërvitjes si pjesë e “bërjes së një ushtaraku” dhe “programimit” të tij për të shfaqur vetëbesim të tepruar dhe të ndërmarrë rreziqe më të mëdha.²⁸ Kjo është arsyeja pse emëruesi i përbashkët për të gjitha krimet e kryera nga ushtarakë shqiptarë është njohuria dhe aftësia për të përdorur sisteme të ndryshme armësh dhe të angazhohen në taktika, të cilat lehtësojnë veprimet kriminale. Stërvitja ushtarake mund të krijojë vetëbesim të madh tek individë që dëshirojnë të përfshihen në aktivitete kriminale duke nxitur sensin e tyre të paprekshmërisë dhe duke ‘fryrë’ vetëbesimin mbi shanset e suksesit falë “eksponimit të tyre në misione luftarake dhe stërvitje në aplikimin e dhunës.”²⁹ Prandaj, edhe nëse qëllimi për t’u angazhuar në aktivitete kriminale do të ishte i njëjte midis civilëve dhe ushtarakëve, probabiliteti i ndërmarrjes së një veprimi mbi këtë synim do të jetë më i lartë tek ushtarakët për shkak të vetëbesimit më të lartë për të qenë të suksesshëm në këto operacione.³⁰ Për më tepër, në kontekstin shqiptar, rezervistët ushtarakë kanë nivel më të lartë papunësie dhe përballen me një mungesë mbështetjeje social-ekonomike, faktorë këta që i bëjnë të jenë më të prirur për të ndërmarrë rrezikun (ngaqë ndihen se nuk kanë asgjë për të humbur).

Rrjedhimisht, një përfaqësim me grafik i nivelit të riskut që ka të bëjë me përfshirjen e ushtarakëve shqiptarë në aktivitete kriminale dhe terroriste do të dukej si më poshtë:

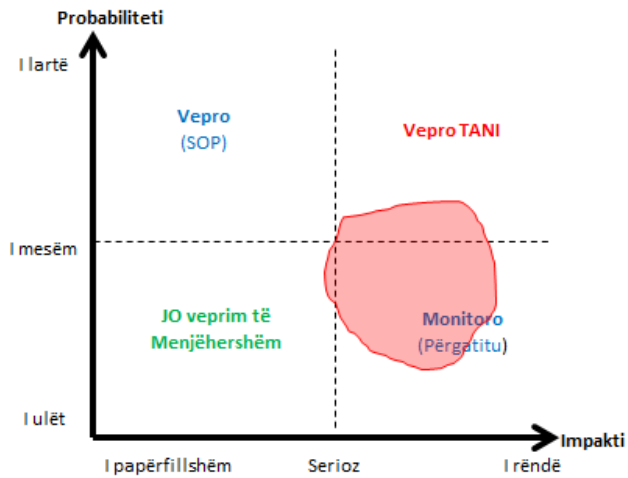
²⁶ Intervistë me Thoma Konduri, 20 prill 2017.

²⁷ Brandt A. Smith, “Posttraumatic stress disorder (PTSD) in the criminal justice system: Veterans' Treatment Courts are based on ‘drug treatment courts’ and folloë an agenda of addressing the problems that led to the criminal behavior”, *The Military Psychologist*, Prill 2014, aksesuar më 15 maj 2017, <http://www.apadivisions.org/division-19/publications/newsletters/military/2014/04/ptsd.aspx>

²⁸ Verity Wainwright, et. al., “Soldier, Civilian, Criminal: Identifying Pathways to Offending of Ex-Armed Forces Personnel in Prison,” 749.

²⁹ Po aty. 749

³⁰ Rastësisht, në 1998, gjenerali turk që përgjigjej për trajnimin e njësisë së parë të Forcave Speciale Shqiptare, paralajmëroi se “nëse këto trupa elitë nuk trajtohen si duhet financiarisht dhe moralisht, ata mund të shndërrohen në kriminelë jashtë ushtrisë.” *Koha Jonë*, “Profecia e Gjeneralit të Huaj: ‘Po s’i Trajtuat mirë, do të kthehen në Kriminelë”, 6 Mars, 2017, aksesuar 2 Prill 2017, <http://www.kohajone.com/2017/03/06/profecia-e-gjeneralit-te-huaj-per-komandot-shqiptare-nese-nuk-i-mbani-do-kthehen-ne-kriminele/>.

Sa për zhvillimet e fundit mbi këtë çështje dhe analiza bazë e riskut e përcaktuar më sipër, rekomandimi është që Ministria e Mbrojtjes të bëjë një monitorim të fenomenit dhe të përgatisë masa për të reaguar. Ministria e Mbrojtjes dhe institucionet e tjera të sigurisë duhet të shqyrtojnë implikimet kriminale të FA si një kërcënim serioz për stabilitetin dhe rendin në vend. pasi në fund të fundit një kriminel i përgatitur është gjithmonë më i rrezikshëm sesa një i paaftë.

VI. Faktorët katalizatorë

Të gjitha studimet akademike, intervistat dhe konsultimet me ekspertë të fushës nxjerrin dy kategori kryesore si përgjegjëse për përfshirjen e ushtarakëve në aktivitete kriminale: (1) *paqëndrueshmëria ekonomike* dhe (2) *mungesa e mbështetjes psiko-sociale*. Duke qenë se këto kategori janë tepër të gjëra, në pjesën e mëposhtme do të diskutohen disa nga shkaqet specifike që ndikojnë prirjet e ushtarakëve drejt sjelljes kriminale dhe ekstremiste – pa dyshim, disa nga këta elementë u mbivendosen dy kategorive kryesore të përmendura më sipër.

Së pari, *neglizhenca institucionale* ka krijuar një vakum në zbatimin e politikave në mbështetje të ushtarakëve shqiptarë në detyrë. Me kalimin e kohë kjo ka krijuar një sens braktisjeje brenda anëtarëve të Forcave të Armatosura dhe një ndjesi se janë neglizhuar nga institucioni, të cilët i kanë shërbyer për një kohë të gjatë. Intervistat e strukturuar që u zhvilluan për qëllime të këtij studimi dëshmonin se edhe vetë ushtarakët besojnë se institucioni nuk ofron mbështetje të mjaftueshme. Në fakt, 80% e të intervistuarve e vendosën "mungesën e mbështetjes institucionale" si arsyen e dytë më të rëndësishme (pas "pagave të ulëta") që mund t'i shtyjë ushtarakët drejt kriminit.³¹ Shumica e ushtarakëve nuk përfitojnë nga mbështetja bazë që presupozohet të përfitohet nga statusi i tyre i veçantë.³² Kjo përfshin shërbime karriere, mbështetje për familjen, mbështetje pas daljes në rezervë si dhe pensione kalimtare, të cilat janë reduktuar në "thërrime."³³ Rrjedhimisht, kjo paaftësi e institucionit për të përmbushur detyrimet bazë ndaj ushtarakëve është me shumë mundësi një nga faktorët më realë të pakënaqësisë brenda Forcave të Armatosura. Nuk është për t'u habitur që dhe ish punonjës civilë të FA, dhe në veçanti të shërbimeve psiko-sociale, e kanë dalluar këtë mangësi, për të cilën shprehen se "ushtarakët shqiptarë nuk trajtohen aspak si homologët e tyre të vendeve të tjera të NATO-s."³⁴ Megjithatë, duhet pranuar se jo të gjitha mangësitë strukturore burojnë nga institucioni. Në fakt, ka një mungesë të dukshme vendosmërie dhe organizimi nga shoqatat e ushtarakëve për të "luftuar" për të drejtat e tyre, dhe për të njëjtësuar qëllimin e tyre duke e shpërndarë mesazhin dhe "zërin" e ushtarakëve tek të gjitha audiencat e mundshme. Gjithsesi, duhet pranuar se kjo vjen me së shumti si rrjedhojë e paaftësisë për t'u organizuar sesa nga mungesa e dëshirës.

E dyta, dhe ndoshta më e rëndësishme, është *të ardhura të ulëta, papunësia jo proporcionale dhe vështirësitë për t'u ri-integruar në shoqëri*. Pjesa më e madhe e anëtarëve të FA, si në shumë vende të ndryshme të botës, e gjejnë veten të papunë për një kohë të gjatë, duke qenë se njohuritë e tyre profesionale nuk përputhen me

³¹ Intervistë e strukturuar me 32 anëtarë të FA, të mbledhur nga njësi elitë, të cilët përfaqësojnë më së miri popullatën e ushtarakëve që janë përfshirë në aktivitete kriminale në të shkuarën.

³² Në një intervistë me të, Thoma Konduri u shpreh se ligji më i fundit "Për statusin e rezervistëve", Ligji Nr. 10367, datë 23.12.2010, nuk po vihet në zbatim dhe të drejtat e ushtarakëve nuk po përmbushen sipas ligjit.

³³ Neritan Gjergo, Intervistë me Thoma Konduri, "Diskriminim për Ushtarakët, Kërkohet Pensioni i Merituar", 6 qershor 2015, aksesuar, 3 prill 2017, <https://www.pressreader.com/albania/shekulli/20150606/281874412020058/TextView>.

³⁴ Intervistë me Aleksandra Pucin

nevojat e tregut të punës jashtë ushtrisë. Për më tepër, pjesa më e madhe e tyre nuk janë të përgatitur për një jetë jashtë profesionit të armëve, prandaj kur u ndodh diçka e tillë, ata janë pothuajse gjithmonë të papërgatitur për t'u përballur me realitetin e ri. Kur kësaj i shtohen dhe *të ardhura të ulëta*, sfida për të përballuar tranzicionin bëhet shumë më e vështirë. *Sipas anketimit të zhvilluar, 86% të ushtarakëve mendojnë se arsyeja kryesore që do t'i shtynte ushtarakët shqiptarë për të marrë pjesë në akte të dhunshme dhe kriminale është 'mungesa e stabilitetit financiar'; dhe të pyetur "çfarë mendoni se mund të bëjë institucioni për t'ju ardhur në ndihmë ushtarakëve?" të gjithë personat që iu përgjigjën pyetjes vendosën "rritje rrogash" si një nga mjetet.*³⁵ Kjo situatë nuk është unike për ushtarakët shqiptarë. Studime të shumta kanë dëshmuar se për shumë ushtarakë, "largimi nga Forcat e Armatosura është më shumë sesa thjesht largimi nga një vend pune; për ata kjo nënkupton humbje të një familjeje të dytë dhe të një forme jetese."³⁶ Për shkak të kësaj lidhjeje të ngushtë me "familjen ushtarake" dhe paaftësisë për t'u përshtatur shpejt me jetën civile, rezervistët mbeten një grupim me nivel të lartë risku social. Tranzicioni i tyre mund të jetë veçanërisht i vështirë edhe sepse ata aplikojnë mendësinë prej ushtaraku në çdo punë të re. Kjo është pikërisht një nga arsyet më të rëndësishme se pse programet e ri-integrimit janë të rëndësishme për t'u bërë të mundur rezervistëve ushtarakë të përshtaten më lehtësisht me jetën civile pas largimit nga profesioni i ushtarakut. Sipas Jamie Grove, programet e ri-integrimit nuk ndihmojnë vetëm ushtarakët por edhe familjet e tyre duke u mësuar atyre si të mbështesin dhe menaxhojnë jetesën pas ushtrisë.³⁷ Ekspertët besojnë se sa më efektiv të jetë ri-integrimi në komunitet, aq më e lehtë do të jetë për rezervistët të përshtaten me jetën civile.³⁸ Në të kundërt, mungesa e praktikave të ri-integrimit mund të shkaktojë pasoja shumë të dëmshme, si depresion dhe vetëvrasje, pasi "sipas shumë studimeve ka një lidhje të qartë mes stresit post-traumatik, vetëvrasjes dhe shërbimit ushtarak".³⁹ Fatkeqësisht, i tillë ka qenë dhe rasti i një ish operativi të Forcave Speciale Shqiptare. Rrjedhimisht, vështirësitë e integrimit vijnë prej paaftësisë për "t'u përshtatur me humbjen e *familjes së ushtrisë*, pasi ajo u krijon një sens varësie nga Forcat e Armatosura."⁴⁰

³⁵ Intervistë e strukturuar me anëtarë të FA.

³⁶ Verity Wainwright, Sharon McDonnell, Charlotte Lennox, Jenny Shaë & Jane Senior, "Soldier, Civilian, Criminal: Identifying Pathways to Offending of Ex-Armed Forces Personnel in Prison", *Psychology, Crime & Law*, 22:8, 747, 2016, DOI:[10.1080/1068316X.2016.1181175](https://doi.org/10.1080/1068316X.2016.1181175).

³⁷ [Jaime Grove, "Military Reintegration and Resiliency: An Examination of Programs and Civilian Counselor Training", Spring 2015, Educational Specialist. Paper 3., aksesuar më 22 prill 2017, http://commons.lib.jmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1006&context=edspec201019.](http://commons.lib.jmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1006&context=edspec201019)

Po ashtu, sipas Th. Kondurit, niveli i lartë i papunësisë tek ish ushtarakët është tepër evident në Shqipëri për shkak të mungesës së kualifikimit për tregje alternative pune.

³⁸ Veliska J. Thomas PhD, LCSW & Stan L. Bowie PhD, MSW, "Sense of Community: Is it a Protective Factor for Military Veterans?", *Journal of Social Service Research*, 42:3, 313-314, 2016, DOI: [10.1080/01488376.2015.1109575](https://doi.org/10.1080/01488376.2015.1109575).

³⁹ Steven G. Koven, "PTSD and Suicides among Veterans—Recent Findings", *Public Integrity*, 0: 1, 2016, DOI: [10.1080/10999922.2016.1248881](https://doi.org/10.1080/10999922.2016.1248881).

⁴⁰ Verity Wainwright, Sharon McDonnell, Charlotte Lennox, Jenny Shaw & Jane Senior, "Soldier, Civilian, Criminal: Identifying Pathways to Offending of Ex-Armed Forces Personnel in Prison", *Psychology, Crime & Law*, 22:8, 747, 2016, DOI:[10.1080/1068316X.2016.1181175](https://doi.org/10.1080/1068316X.2016.1181175).

Arsyeja e tretë ka të bëjë me *distancimin nga vlerat etiko-profesionale* të Forcave të Armatosura.⁴¹ Udhëheqja politike ka ndikuar në shumë aspekte të profesionit ushtarak. Nga një sondazh i zhvilluar nga IDM në 2009 rreth perceptimit të personelit të Forcave të Armatosura mbi marrëdhëniet civile-ushtarake u arrit në përfundimin se në përgjithësi udhëheqja politike i tejkalon limitet e autoritetit të saj, ndërkohë që cenon kompetencat që i përkasin personelit ushtarak.⁴² Më specifikisht, sipas kësaj ankete 60% besojnë se udhëheqësit civilë nuk kanë aftësitë e duhura për të përmbushur përgjegjësitë e tyre dhe 76% bien dakord se udhëheqësit civilë ndërhyjnë në çështje që i takojnë drejtuesve ushtarakë.⁴³ Personeli ushtarak vazhdimisht është përballur me zvogëlim e kompetencave në çështje të brendshme të ushtrisë dhe, rrjedhimisht, kjo është reflektuar edhe në vlerat dhe misionin e institucionit. Ky ndryshim përgjegjësish dhe rolesh ka shkuar aq larg sa ushtarakët vendosin të qëndrojnë në ushtri vetëm për të pasur mundësinë të shkojnë në misione për qëllime të pastra financiare. Ky këndvështrim i ri i të parit të institucionit thjesht si një mjet për të marrë një rrogë në fund të muajit, ndërkohë që braktisen vlerat tradicionale të profesionit, bën që shumë ushtarakë 'të humbasin' busullën morale dhe integritetin profesional që është i ndërtuar mbi parimet e përkushtimit ndaj atdheut dhe shoqërisë. Duke marrë në konsideratë fokusimin e ri mbi përfitimet materiale, rreziku që ushtarakët të përfshihen në veprimtari kriminale për qëllime përfitimi financiar bëhet më i madh.

E katërta, por jo nga rëndësia, ka të bëjë me *mungesën e mbështetjes efektive psiko-sociale dhe mundësimin të shërbimeve të tjera mbështetëse* për rezervistët dhe veteranët. Nën udhëzimet specifike të NATO-s, në vitin 2012, Ushtria Shqiptare hapi Sektorin Psiko-Social, i ngarkuar me detyrën për të bërë vlerësimin psikologjik tek Forcat e Armatosura dhe në veçanti për personelit që largohet apo kthehet nga misioni. Në 1 tetor 2012, Ministri i Mbrojtjes nxori udhëzimin Nr. 10, "Për Hartimin e Politikave të Personelit të Sektorit Psiko-Social dhe Shanseve të Barabarta në FA", në të cilin përcaktohen qëllimi, përgjegjësitë dhe rëndësia e Sektorit Psiko-Social.⁴⁴ Tetë muaj pas krijimit të këtij sektori, në maj 2013, Shefi i Shtabit të Përgjithshëm të Shqipërisë, nxori Urdhrin Nr. 3970, datë 05.04.2013, "Për Procedurat e Vlerësimit Psikologjik të Personelit të FA", duke listuar një sërë detyrash për t'u zbatuar nga njësi të ndryshme brenda FA, dhe me qëllim mbështetjen e nismës për të mundësuar

⁴¹ Sipas Kolonelit në rezervë Dr. Sulejman Abazi, që ka kryer mjaft studime mbi gjendjen psiko-sociale të FA përpara dhe pas vitit 1997, ndërkohë që roli dhe vlerësimi për ushtrinë ra pas vitit 1997, po ashtu ra edhe morali i trupës. Me kalimin e kohës, mbështetja financiare, logjistike dhe përkrahja për uniformën u zbeh, dhe ushtria "humbi respektin dhe vlerësimin në shoqëri." Rrjedhimisht, morali i ulët bëri që shumë ushtarakë të fokusohen në përfitimet financiare të profesionit, të cilat, në vetvete, duke qenë ndër më të ulëtat në administratën shqiptare, nuk ofrojnë shumë motivim për të ruajtur një respekt të palëkundur për uniformën, normat profesionale dhe madje ligjin. Në fjalët e Dr. Abazit, "ka pak dinjitet në varfëri."

⁴² Gjergji Vurmo, "Report: Armed Forces Perceptions on Civil Military Relations", in *Democratic Control and Civil Military Relations – still an Unfinished Business*, Institute For Democracy and Mediation, December 2009, 125-134, accessed 28 April 2017, http://idmalbania.org/ep-content/uploads/2014/12/KONTROLLI-DEMOKRATIK-DHE-MARR%C3%8BDH%C3%8BNIET-CIVILO-USHTARAKE_dhjetor-2009.pdf.

⁴³ Po aty. 131, 133

⁴⁴ Arben Imami, Ministër i Mbrojtjes, "Për Hartimin e Politikave të Personelit të Sektorit Psiko-Social dhe Shanseve të Barabarta në FA", *Udhëzim Nr. 10*, 01, Tetor 2012, fq. 1-3.

shërbime psikologjike për ushtarakët.⁴⁵ Rëndësia e këtij dokumenti qëndron në faktin se për herë të parë rregullohej aktiviteti i Sektorit Psiko-Social duke e formalizuar atë përmes krijimit të procedurave standarde të veprimit për punën në vijim.

Në tetor 2014 ky sektor u mbyll. Aktualisht, FA kanë shpërndarë psikologë tek njësitë 'kyç' të Ushtrisë Shqiptare. Megjithatë, për shkak të mungesës së koordinimit dhe planifikimit në nivel qendror, këta psikologë veprojnë të pavarur dhe pa udhëzime të përditësuara. Për më tepër, nga i gjithë grupi i psikologëve që shërbejnë në njësitë kryesore luftarake, vetëm dy prej tyre zotërojnë kualifikimet e nevojshme akademike apo profesionale për të ushtruar këto përgjegjësi.⁴⁶ Zakonisht, këta psikologë janë oficerë të thjeshtë, të cilët ngarkohen me detyrë shtesë për të ushtruar përgjegjësitë dhe kompetencat e "psikologut të njësisë." Ata operojnë me trajnime minimale të marra në 2-3 seanca javore në kohën kur Sektori Psiko-Social ishte funksional.⁴⁷ Për më tepër, për këta psikologë kjo është një përgjegjësi dytësore, pasi detyra e tyre kryesore është të shërbejnë në shtabin e njësisë përkatëse.

Përfundime të Ekspertëve

Disa specialist të fushës u intervistuan për të kuptuar më mirë rëndësinë e shërbimit psiko-social në reduktimin e riskut të përfshirjes së ushtarakëve shqiptarë në sjellje të dhunshme. Specialistët e intervistuar janë: Albana Telhai, Aleksandra Puci dhe një Kapiten/e që shërben si psikolog në FA por që preferon të qëndrojë anonim duke qenë se intervista nuk u miratua. Disa nga përfundimet e tyre janë:

- Rreth 20-25% të personelit ushtarak shfaqin simptoma të stresit psikologjik, ankthit, depresionit ose stresit post-traumatik. Këto simptoma intensifikohen pas çdo misioni.
- Shërbimi psikologjik duhet të forcohet më tej, pasi është shumë i dobishëm për ushtarakët
- Personeli ushtarak, ndonëse është skeptik për shkak të frikës nga stigmatizimi, ka ndjerë se shërbimi psiko-social i ka ndihmuar në punën e përditshme.
- *Ka shumë gjasa që më një numër edhe më i madh ushtarakësh të përfshihen në aktivitete të dhunshme ose kriminale.* Nga ana tjetër, me shumë mundësi sjellja e dhunshme është tashmë e pranishme në formën e dhunës në familje (ndonëse një gjë e tillë është shumë e vështirë të matet në përgjithësi në Shqipëri).

Në tetor të vitit 2015, Drejtorja e Edukimit dhe Përkujdesjes Sociale të Ushtarakëve kreu një studim të përbashkët me Organizatën për Siguri dhe Bashkëpunim në Evropë (OSBE) dhe Ushtrinë Austriake me qëllim vlerësimin e gjendjes aktuale të shërbimit psikologjik të Ushtrisë Shqiptare. Raporti evidentoi një sërë problemesh me sistemin

⁴⁵ Xhemal Gjunksi, Shef i Shtabit të Përgjithshëm, "Për Procedurat e Vlerësimit Psikologjik të Personelit të FA", *Urdhër Nr. 3970*, datë 05.04.2013, fq. 1-3.

⁴⁶ Intervistë me Albana Telhain, ish kreu i Sektorit Psiko-Social të AAF në Ministrinë e Mbrojtjes. Një pohim i ngjashëm konfirmohet dhe përmes një raporti të përgatitur nga Drejtorja e Edukimit dhe Përkujdesjes Sociale të Ushtarakëve, "Shërbimi Psiko-Social dhe Mbështetja Psikologjike në FA: Analizë e Boshllëqeve", përgatitur nga Aleksandra Puci, tetor 2015, fq. 3.

⁴⁷ Aleksandra Puci, "Shërbimi Psiko-Social dhe Mbështetja Psikologjike në FA: Analizë e Boshllëqeve", *Drejtorja e Edukimit dhe Përkujdesjes Sociale të Ushtarakëve*, tetor 2015, fq. 3, 4.

aktual, të tilla si : "numri i pamjaftueshëm profesionistësh të kualifikuar", "mungesë mbështetjeje logjistike", "mungesë *trajnimesh të vazhdueshme* në çështje që lidhen me shëndetin mendor", "mungesë mbështetjeje psikologjike në misione", "mungesë vlerësimi të përshtatshëm psikologjik pas kthimit nga misioni", "ekzistenca e masave ndëshkimore, si nxjerrja në rezervë, për personelin që shfaq simptoma të stresit post-traumatik," "mungesë të dhënash për të kryer studime në të ardhmen dhe "mangësi mjetesh dhe metodash për të kryer vlerësimet e duhura."⁴⁸ Po në këtë projekt, aktorët e përfshirë në të kryen një anketim për të matur perceptimin e personelit ushtarak për shërbimin psikologjik, ku 78% u përgjigjën se shërbimi ishte "i rëndësishëm" ose "shumë i rëndësishëm" dhe 89% mendonin se një shërbim i tillë do t'i bënte FA më profesionale në tërësi.⁴⁹ Ky raport është i rëndësishëm, pasi solli në vëmendje mangësitë që ka shërbimi psikologjik që u ofrohet aktualisht ushtarakëve dhe theksoi nevojën për përmirësimin e këtij shërbimi. Kur u pyet për masat e marra dhe zbatimin e studimit, Aleksandra Puci u shpreh gjatë intervistës se Ministria e Mbrojtjes nuk pa ndonjë interes ta vazhdonte këtë projekt.⁵⁰

Sot, shërbimi psiko-social funksionon më shumë si formalitet. Ushtarakët e intervistuar gjatë këtij studimi u shprehën se shërbimi aktual psiko-social nuk është efektiv në punën që bën. Më se 72% e tyre u shprehën se nuk kanë plotësuar kurrë formularin e vetë-deklarimit psikologjik, ndërkohë që 75% e tyre nuk kanë marrë pjesë në asnjë seancë të vlerësimit ose këshillimit psikologjik, Nga ana tjetër, paradoksalisht, 84% e tyre mendojnë se shërbimi mund t'i sjellë përfitime të mëdha personelit ushtarak.⁵¹

Mbështetja sociale është padyshim një aspekt që përfshin një mori elementësh të tjerë, si shërbime për mbështetje për familjet, shërbime karriere, aktivitete argëtuese, mekanizma të mbështetjes financiare, shërbime mjekësore dhe shërbime të tjera civile. Ministria e Mbrojtjes nuk i ka përmbushur pritshmëritë ligjore në mundësimin e këtyre shërbimeve mbështetëse, gjë që dobëson nivelin e besimit që ushtarakët kanë tek institucioni.⁵² Megjithatë, për shumicën e personelit ushtarak shqiptar (86% e tyre), arsyeja kryesore e shqetësimit është mirëqenia ekonomike.⁵³ *Në fakt, ekspertët por dhe vetë personeli ushtarak (86% e tyre) bien dakord se në kontekstin shqiptar, arsyeja kryesore që mund t'i shtyjë ushtarakët drejt sjelljes së dhunshme, kriminale apo ekstremiste, është 'mungesa e stabilitetit ekonomik'.* Kushtet e varfra ekonomike nuk garantojnë jetesën dinjitoze të ushtarakëve dhe familjeve, gjë që çon në probleme familjare dhe rritje të stresit; me kalimin e kohës ushtarakët humbasin interes në punën e tyre dhe kërkojnë forma të tjera punësimi.⁵⁴ Ky faktor shpjegon edhe se pse mbi 250 oficerë kanë paraqitur kërkesa tek Ministri i Mbrojtjes për largim nga FA për

⁴⁸ Po aty. 14

⁴⁹ Po aty. 10

⁵⁰ Intervistë me Aleksandra Puci,

⁵¹ Anketë me personelin ushtarak.

⁵² Intervistë me Thoma Konduri.

⁵³ Anketë me personelin ushtarak.

⁵⁴ Korrespondencë me A. Telhai, A. Puci dhe Kapiten/e të FA

shkak të vështirësive ekonomike dhe pamundësisë për të mbështetur familjet e tyre.⁵⁵
Psikologia A. Telhai e shpjegon këtë fenomen kompleks si më poshtë:

"kur ushtarakët përballen me një sërë problemesh ekonomike nga më të ndryshme, me paaftësinë për të gjetur burime alternative të ardhurash dhe me një ambient profesional shumë kërkues, tek ata lind ndjesia e mungesës së shpresës, e cila i mban ata të 'mbërthyer' në një gjendje të vazhdueshme apatie. Kjo situatë bën që individët të mos jenë efektivë si në punë ashtu edhe në jetën personale, pasi u frenohet motivi për vetë-zhvillim. Duke qenë se kanë pasur mungesa në jetë për një kohë të gjatë, nëse në jetën e tyre do të pësonin ndonjë krizë, do të ishin të gatshëm të ndërmerrnin risqe të mëdha, pasi janë të vetëdijshëm se kanë shumë pak për të humbur. Një formë e kësaj sjelljeje me risk të lartë është padyshim dhe përfshirja në aktivitete kriminale. Sigurisht, nëse kushtet ekonomike përmirësohen, kjo lehtëson shumë nga problemet që shfaqen në jetën private. Megjithatë, nëse nuk mund të ndryshohet ky aspekt, duhet bërë çdo gjë e mundshme për të zbutur ndikimin e stresit të shkaktuar nga profesioni (që në ushtri është shumë i lartë) përmes një mbështetjeje të mirë psiko-sociale."⁵⁶

Pra, duket qartë se mungesa e mbështetjes psiko-sociale mund të çojë në sjellje të dhunshme dhe kriminale, por kur kësaj i bashkëngjitet dhe pasiguria ekonomike, paraqitet një lidhje e fortë midis 'ushtarakut' dhe 'përfshirjes në veprimtari kriminale.'

⁵⁵ Intervistë, Th. Konduri

⁵⁶ Korrespondencë me Albana Telhai

VII. Çfarë mendojnë ushtarakët?⁵⁷

Ndonëse një pjese e madhe e këtij studimi fokusohet në hulumtime akademike dhe intervista me ekspertë, është po aq e rëndësishme të kuptohet këndvështrimi që ushtarakët 'në terren' kanë në lidhje me përfshirjen e personelit ushtarak në aktivitete kriminale apo ekstremiste. Në kutizën e mëposhtme jepet një përmbledhje e shkurtër e gjetjeve kryesore rreth arsyeve që ushtarakët mendojnë se janë shkaqet kryesore të këtij fenomeni. Në intervistën e strukturuar u garantua një shpërndarje e drejtë e 32 pjesëmarrësve, ku 13 ishin nga Batalioni i Dytë i Këmbësorisë, 11 nga Regjimenti i Forcave Speciale dhe 8 nga Regjimenti Komando. Gjithashtu, studimi në terren përfshinte 9 oficerë, 15 nënoficerë dhe 8 ushtarë, prej të cilëve 15 ishin ushtarakë aktivë, 10 rezervistë dhe 7 preferuan të mos e deklarojnë. 73% të pjesëmarrësve (25 vetë) kishin marrë pjesë të paktën një herë në misione jashtë shtetit dhe prej tyre 80% kishin marrë pjesë në 2 ose më shumë misione (qofshin luftarake ose paqeruajtëse). Disa nga gjetjet më të rëndësishme nga ky anketim janë si më poshtë.

⁵⁷ Ky sektor do të prezantojë gjetjet e nxjerra nga intervista e strukturuar me anëtarë të FA.

Gjetjet kryesore të intervistës së strukturuar me personelin ushtarak

1. Ndonëse 84.5% e të intervistuarve e shohin shërbimin psiko-social si shumë të rëndësishëm në reduktimin e tendencave për përfshirje në veprimtari kriminale, 75% e tyre deklarojnë të mos kenë zhvilluar asnjëherë vlerësim psikologjik.
2. Tre arsyt kryesore që mund t'i shtynjë ushtarakët drejt përfshirjes në aktivitete kriminale janë:
 - a. Mungesa e stabilitetit ekonomik – 86% e vlerësuan si arsyen kryesore.
 - b. Mungesa e mbështetjes institucionale – 81% e vlerësuan si arsyen e dytë më të rëndësishme
 - c. Stresi dhe probleme psikologjike – 43% e përzgjedhën këtë si arsyen e tretë
3. 94% besojnë se profesioni i ushtarakut ka pasoja psikologjike mbi ushtarakët dhe 81% mendojnë se këto probleme rriten në rast të veteranëve. 78% kanë vënë re ndryshime në sjelljen e personelit ushtarak që kthehet nga misionet dhe 68% mendojnë se kjo ndodh *zakonisht ose shpesh*.
4. Mesatarisht, numri i ushtarakëve që shfaqin shenja stresi pas misionit është mes 7 dhe 10. Për kohëzgjatje, kjo shifër është e njëjtë me ato të nxjerra nga shumë studime shkencore.
5. 53% e të anketuarve besojnë se numri i ushtarakëve që në realitet janë të përfshirë në aktivitete kriminale ose ekstremiste është në fakt më i madh.
6. 75% mendojnë se të tjerë ushtarakë janë në rrezik radikalizimi dhe 2 faktorët nxitës të identifikuar janë:
 - a. Të ardhura të ulëta – 78% e zgjedhën këtë si arsyen kryesore
 - b. Mungesa e mbështetjes institucionale – 52% e zgjedhën këtë si arsyen e dytë.
7. 72% kanë njohuri për ushtarakë (aktivë apo rezervë) që janë përfshirë në aktivitete kriminale ose ekstremiste. 91% kanë njohuri për ushtarakë që vuajnë nga çrregullime të sjelljes pas misioneve ushtarake jashtë shtetit.

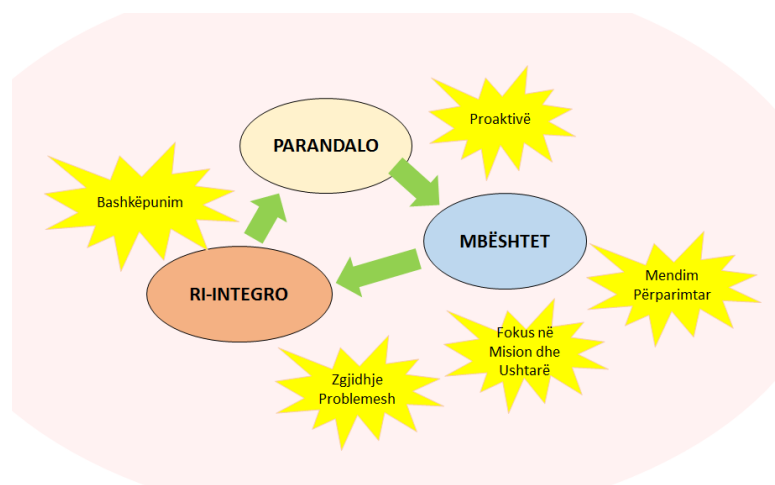
VIII. Çfarë mund të bëhet?

Hapi i parë në parandalimin e shkeljeve të mëtejshme kriminale nga anëtarë të FA është që Ministria e Mbrojtjes të marrë më shumë përgjegjësi mbi shkaqet e mundshme të fenomenit. Për më tepër, MM duhet të hartojë një strategji me anë të së cilës do t'i kushtojë më shumë burime shëndetit mendor dhe mbështetjes socialo-ekonomike të ushtarakëve shqiptarë. Strategjia duhet të ndjekë 3 parime bazë:

- A. Të jetë proaktive, jo reaguese – kjo nënkupton angazhimin në politika që njohin rëndësinë e përfshirjes së ushtarakëve (aktivë apo në rezervë) në planet afatgjatë të zhvillimit; që kuptojnë nevojat e ushtarakëve dhe hartojnë praktika për t'i përmbushur këto nevoja. Ky parim kërkon largpamësi strategjike, bashkëpunim të MM me aktorë të tjerë të rëndësishëm.
- B. Të përdoret një qasje që orientohet drejt zgjidhjes së problemit dhe jo ndëshkuese – aktualisht FA kanë pak shtypa për t'u angazhuar në raportim të aktiviteteve 'jo të përshtatshme' të ushtarakëve të tjerë për vetë faktin se institucioni i trajton problemet e brendshme me masa ndëshkimore. Kur

ushtarakët dyshohen për stres post-traumatik, ata raportohen dhe zakonisht një gjë e tillë prek karrierën e tyre.⁵⁸ Gjithashtu, struktura autoritare e institucionit ua bën praktikisht të pamundur ushtarëve, nënoficerëve dhe oficerëve të organizohen me njëri tjetrin për të propozuar ndryshime. Kjo është arsyeja pse shpeshherë zgjidhje shumë të mira që mund të kalojnë nga poshtë-lart mbeten të pavëzhguara.

- C. Parandalo-mbështet-riintegro – ky cikël i vazhdueshëm do t'i bënte të mundur Ushtrisë të ruante një angazhim konstant në çështjet që shqetësojnë personelin ushtarak (aktiv dhe rezervë). Nga ana tjetër, është po aq e rëndësishme të ngrihen kapacitetet dhe burimet e nevojshme për të mbështetur këtë strategji në të gjitha fazat e saj. Kjo strategji kërkon një zbatim paralel të strategjive të shumta për të përballur sfidat e shumëllojshme që mund të hasen përpara.

Disa nga veprimet specifike që mund të përmirësojnë jetën e ushtarakëve shqiptarë dhe rrjedhimisht të ulin predispozicionin e tyre drejt akteve të dhunshme dhe kriminale mund të jenë:

- 1) *Rritje pagash* – një gjë e tillë u mundëson ushtarakëve një standard jetese dinjitoze për veten dhe familjet e tyre. Stabiliteti ekonomik lehtëson stresin personal, u bën të mundur ushtarakëve të angazhohen plotësisht në misionin e tyre dhe parandalon tendencat për të kërkuar të ardhura shtesë që mund të përfitohen edhe përmes aktiviteteve të paligjshme.
- 2) *Programe të përfshirjes dhe integritit social dhe të mbështetjes sociale* – këto programe duhet të jenë në gjendje të garantojnë shërbime efektive dhe në kohë. Pjesa më e madhe e vendeve të NATO-s kanë zyra të specializuara që

⁵⁸ Gjykatësi Michael D. Hawkins, "Coming Home: Accommodating the Special Needs of Military Veterans to the Criminal Justice System", *Ohio State Journal of Criminal Law*, Vol 7:2, 563-573, 563, 2010, ISSN: 1546-7619. Sipas Gjykatësit Michael Daly Hawkins, që e ka trajtuar gjerësisht përfshirjen e veteranëve ushtarakë në çështje kriminale, "fokusimi në shkeljet jo të dhunshme dhe mbështetja me një model trajtues përkundër atij ndëshkimit ka treguar efektshmëri në zgjidhjen e problemeve të stresit dhe përshtatjes me jetën civile pas kthimit nga misioni."

shërbejnë për të informuar dhe asistuar ushtarakët me procedura burokratike dhe shërbime shtesë që mund të jenë të dobishme si për shembull *shërbimet e karrierës*. Aktualisht këto programe nuk janë efikase në ushtrinë shqiptare. Programet e ri-integrimit dhe përfshirjes sociale duhet të përfshijnë gjithçka duke filluar që nga konsulenca e karrierës e deri tek përgatitja e ushtarakëve për të konkurruar sa më mirë në tregun e punës. Kjo është e rëndësishme, pasi më shumë se në çdo profesion tjetër, ushtarakët e gjejnë veten *jo-proporcionalisht të papunë*. Kjo vjen kryesisht për faktin se pak profesione të tjera kanë nevojë për aftësitë teknike të ushtarakëve. Në realitet kur ushtarakët e lënë profesionin e tyre, ata do të kenë kaluar tashmë pjesën më të madhe të viteve të rinisë dhe kanë më pak përvojë për të konkurruar në profesione të tjera. Këto programe duhet të shtrihen mjaftueshëm për t'ju komunikuar punëdhënësve të mundshëm potencialin profesional të ushtarakëve në rezervë. Shkurtimisht, në shërbimet e tjera të mbështetjes sociale mund të përfshihen rritja e bashkëpunimit me qeverinë vendore për të asistuar në ri-integrimin e ushtarakëve në shoqëri, mundësimi i shërbimeve më cilësore mjekësore për ushtarakët dhe familjet e tyre, dhënia e ndihmës financiare përmes kredive të buta, ndihmesë me kurse edukative për punësim, etj.

- 3) *Vlerësim dhe mbështetje e vazhdueshme psikologjike* – është e kuptueshme që profesioni i ushtarakut mund të shkaktojë nivele të larta stresi falë natyrës së dhunshme të profesionit. Kjo gjë është me evidente tek veteranët e luftës. Mbështetja e vazhdueshme psikologjike nuk është thjesht detyrim për të nderuar dhe vlerësuar ushtarakët për sakrificën dhe shërbimin e tyre, por është edhe një shërbim për vendin. Ky shërbim duhet të jetë shumë profesional dhe të ruhet si një strukturë e rëndësishme mbështetëse për FA. Teksa niveli i stresit të ushtarakëve ulet, po ashtu do të bie dhe rreziku i përfshirjes në aktivitete kriminale. Vlerësimi paraprak është një faktor thelbësor për të përcaktuar shëndetin mendor të ushtarakëve. Profesorët e Psikologjisë McNally dhe Shin arritën në përfundimin se ka një lidhje të drejtpërdrejtë mes koeficientit të inteligjencës së një ushtaraku dhe nivelit të përjetimit të stresit post-traumatik. Sipas tyre "elementë njohës mund të ndikojnë në aftësinë për të përballuar traumën, duke rezultuar në nivele të ndryshme të stresit post-traumatik."⁵⁹ Pra, ushtarakët me shëndet të dobët mendor përbëjnë pengesë në fushëbetejë dhe një problem social në atdhe.
- 4) *Të sigurohet respektimi i statusit të familjeve të ushtarakëve* – Një gjë e tillë nuk i duhet lënë vetëm FA dhe Ministrisë së Mbrojtjes por dhe shoqatave të ushtarakëve, të cilat duhet të flasin më shpesh në emër të tyre. FA duhet të gjejë mënyra për të bashkëpunuar me homologët e tyre civilë për të garantuar një forcë të armatosur të fuqishme dhe efektive, të aftë për t'ju përgjigjur të gjitha sfidave të së ardhmes.

⁵⁹ Richard J. McNally and Lisa M. Shin, "Association of Intelligence with Severity of Posttraumatic Stress Disorder Symptoms in Vietnam Combat Veterans", *The American Journal of Psychiatry*: 152:6, June 1995, 936-938, 936.

- 5) *Fuqizimi dhe zgjerimi i rrjetit të veteranëve* – MM në bashkëpunim me shoqatat e ushtarakëve duhet të përpiqet të organizojë një rrjet veteranësh dhe të sigurojë që të ruajnë lidhjen. Kjo është një mënyrë e mirë për të garantuar angazhim të përhershëm të rezervistëve duke u ofruar një mundësi për të ndërvepruar, për të rritur mundësitë për punësim dhe për t'u përfshirë në një komunitet me të cilin ka një identitet të përbashkët dhe zbaton të njëjtin kod etike. Gjithashtu ky rrjet duhet të jetë vazhdimisht në kontakt me institucionin për të ndarë me të informacione mbi zhvillimet e fundit dhe nevojat në ndryshim të FA. Bashkëpunimi mes brezave ndihmon në kalimin e përvijës për të ecur më të sigurt përpara. Fuqizimi i rrjetit të veteranëve nënkupton dhe **zgjerimin** e tij duke i njohur ushtarakët që kanë luftuar në Irak dhe Afganistan si veteranët më të rinj të Shqipërisë. Një gjë e tillë do të rriste moralin si dhe do të shërbente si një dëshmi mbi guximin dhe patriotizmin e ushtarakëve shqiptarë që kanë rrezikuar jetën për të mbrojtur interesat e vendit të tyre. Krijimi i një trashëgimie të tillë mund të jetë shumë e rëndësishme për sigurinë kombëtare përmes ruajtjes së traditës dhe krenarisë kombëtare.
- 6) *Përmirësimi i rolit të shoqatave të ushtarakëve* – Së pari, është shumë e rëndësishme që këto shoqata të mbajnë kontakte të vazhdueshme me forcat ushtarake për të mundësuar kanale komunikimi midis drejtuesve ushtarakë dhe trupave duke mundësuar që nevojat dhe kërkesat e ushtarakëve aktive dhe rezervistë të plotësohen siç duhet. Së dyti, këto organizata duhet të përdorin mjete të jashtme për të informuar dhe për të sjelle në vëmendje të publikut dhe institucioneve përkatëse problematika që shqetësojnë ushtarakët. Së treti, shoqatat e ushtarakëve duhet të shërbejnë edhe si urë lidhëse mes personelit ushtarak dhe institucioneve mbështetëse që mund t'i ndihmojnë ushtarakët dhe familjet e tyre të përballojnë vështirësitë e profesionit.
- 7) *Hartimi i elementëve normativë dhe forcimi i kodit etik ushtarak* – MM dhe FA duhet ta rrisin angazhimin e tyre me trupat për ta bërë më të qartë rolin e ushtarakëve brenda institucionit dhe brenda shtetit. Në këtë mënyrë, përforcohet sistemi i vlerave dhe lidhja e ushtarakëve me shoqërinë tonë, duke ua bërë më të vështirë atyre që të përfshihen në akte të paligjshme.
- 8) *Studime dhe monitorime* – **çdo gjë që matet dhe monitorohet, përmirësohet!** Gjërat që lihen pa u vëzhguar mund të çojnë në pasoja të paparashikueshme. Për këtë arsye, me synimin e të qenit *proaktivë*, MM dhe FA duhet të angazhohen në studime brenda institucionit për të kuptuar më mirë shkaqet e problematikave të ndryshme dhe për të qenë të aftë të ndërmarrin vendime të informuara për mënyrën se si duhet të reagojnë. Studimet mund të zhvillohen nga brenda por dhe në bashkëpunim me aktorë të jashtëm (shoqëria civile, institucione të tjera shtetërore, firma konsulencë, etj.) në varësi të nivelit të ekspertizës që kërkohet apo në varësi të qëllimit të kërkimit. Në cilindo rast, gjëja më e rëndësishme është të përfitohet sa më shumë nga kërkimi dhe zhvillimi dhe të përdoret gjetjet dhe rekomandimet e tyre për të përmirësuar punën e mëparshme. Përkujdesja ndaj ushtarakëve është një proces i pafund

dhe mekanizmat për ta mbështetur këtë proces duhet të jenë të vazhdueshëm dhe të përhershëm.

Shtojca A, Tabela 2A

#	Emri	Njësia	Krimi	Data e ngjarjes/ arrestimit	Dënimi	Profili	Të tjera
1	Kujtim Çeliku	Komando	Grabit dyqan bizhuterish	17 shtator 11		Nga Mulleti i Tiranës, 3 herë në Irak, 2 herë në Afganistan	Municion, lëndë eksplozive dhe arme pa leje të gjetura në shtëpi. Gati të nisej në misionin e 6-të
2	Aldo Morina	FS	Vret të dashurin e mamasë	1 janar 13	6 qershor 13		
3	Hequr konfidencialisht		Vjedhje armatimi		3 maj 13	Nënoficer furnizimi	Gjykata penale nuk e publikon emrin
4	Maringlen Bramati	FS	Vetëvrasje	tetor 13			Trauma psikologjike nga misioni
5	Diamant Rasha (Ebu Amar)	Komando	Bashkohet me ISIS - vritet	21 mars 14			Vrarë në Siri në dhjetor 2013
6	Erjon Aliaj	Komando	Bashkohet me ISIS - vritet	21 mars 14			Vrarë në Siri
7	Artur Balla (Omer)	Komando	Bashkohet me ISIS	21 mars 14			Kthyer më 5 shkurt 2014
8	Leonard Përlika	Komando	Bashkohet me ISIS	21 mars 14			Kthyer
9	Pëllumb Daçi	Komp. Mbështet.	Shet C4 në tregun e zi	19 maj 14		Major	Grupi shiti mbi 98 kg C4 dhe lëndë të tjera eksplozive
10	Ilir Dhimo	Komp. Mbështet.		19 maj 14		Rreshter	
11	Artur Çelo	Komp. Mbështet.		19 maj 14		Ushtar	
12	Emild Taku	Komp. Mbështet.		19 maj 14		Ushtar	
13	Fran Kola		Prodhon eksplozivë të telekomanduar	15 korrik 14			Përfshirë në vrasjen e biznesmenit Xhemal Çela, ekzekutimin e Baki Xhabafti dhe plagosjen e punonjësit të bashkisë Fredo Berberi
14	Kleo Gjinkola		Prodhon eksplozivë të telekomanduar	15 korrik 14			
15	Alban Donaj		Prodhon eksplozivë të telekomanduar	15 korrik 14			
16	Ndriçim Balla		Vret M.H. dhe plagos E.F. në 'Blok'	9 shtator 13	17 shtator 14		35 vite burg Motivi: 150 dollarë që i kishte borxh viktime.
17	Sokol Feka	Forcat Ajrore	Transport droge nga Maroku në Spanjë	29 Janar 2015		Major në Forcat Ajrore. Pilot	Vdes gjatë një operacioni trafikimi, pasi rrezohet helikopteri
18	Romin Davidhi	Forcat Detare	Trafik lëndësh narkotike		15 qershor 16	28 vjeç nga Durrësi	
19	Hequr konfidencialisht		Vjedhje municioni		09 qershor 16		Gjykata penale nuk e publikon emrin
20	Hequr konfidencialisht	Njësia 100	Vjedhje armatimi, municioni, falsifikim dokumentesh		26 qershor 16	Njësia 100	Gjykata penale nuk e publikon emrin
21	Medat Hasani	Komando dhe FS	Arrestuar për komplot terrorist në ndeshjen e futbollit Shqipëri-Izrael		8 nëntor 16	6 muaj në Irak	U largua në 28.7.2013 për në Siri dhe u kthye në dhjetor 2013. U radikalizua pas largimit nga ushtria. Do të mundësonte bombat e telekomanduara për t'u përdorur në stadium.
22	Ditjon Memlika	Komando	Grabit 3,2 milionë dollarë (Qafë Kashar)	9 shkurt 17		Larguar për arsye disiplinore. Një vit mision në Afganistan	

23	Naim Avdulaj	Këmbësori				Larguar nga ushtria	Kumarxhi. Arrestuar në Itali në 2012 për trafikim droge.
24	Alban Voda	Komando	Vret fqinjin duke i prerë kokën	5 mars 17		Gjendje e rëndë psikologjike. Kabul 2010-2011; Herat janar-korrik 2012	
25	Drilon Shqau	Logjistikë	Trafikim lëndësh narkotike Tiranë	29 prill 17			Komandant skuadre në Pezë Helmës

Literaturë Akademike dhe Libra

- Davis Morris, "War is Hell and the Hell Rubs off", *Slate Magazine*, 17 April 2014, aksesuar më 02 prill 2017, http://www.slate.com/articles/health_and_science/medical_examiner/2014/04/ptsd_and_violence_by_veterans_increased_murder_rates_related_to_ear_experience.html.
- Jaime Grove, "Military Reintegration and Resiliency: An Examination of Programs and Civilian Counselor Training", Spring 2015, Educational Specialist. Paper 3., aksesuar më 22 prill 2017, <http://commons.lib.jmu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1006&context=edspec201019>
- Judge Michael D. Haëkins, "Coming Home: Accommodating the Special Needs of Military Veterans to the Criminal Justice System", *Ohio State Journal of Criminal Law*, Vol 7:2, 563-573, 563, 2010, ISSN: 1546-7619
- McGuire, J., Rosenheck, R. A., & Kasproë, W. J. "Health Status, Service Use, and Costs among Veterans Receiving Outreach Services in Jail or Community Settings". *Psychiatric Services*, 42, 201-207, 2003.
- Michael D. White , Philip Mulvey , Andrew M. Fox & David Choate (2012) A Hero's Welcome? Exploring the Prevalence and Problems of Military Veterans in the Arrestee Population, *Justice Quarterly*, 29:2, 258-286. DOI:[10.1080/07418825.2011.560890](https://doi.org/10.1080/07418825.2011.560890).
- Richard J. McNally and Lisa M. Shin, "Association of Intelligence ëith Severity of Posttraumatic Stress Disorder Symptoms in Vietnam Combat Veterans", *The American Journal of Psychiatry*. 152:6, June 1995, 936-938, 936
- Seal, K, Bertenthal, D., Miner, C., Sen, S., & Marmar, C. (2007) "Bringing the War Back Home: Mental Health Disorders among 103,788 U.S. Veterans Returning from Iraq and Afghanistan Seen at Department of Veterans Affairs Facilities", *Archives of Internal Medicine*, 1075, 2007, 476-48. DOI:[10.1001/archinte.167.5.476](https://doi.org/10.1001/archinte.167.5.476)
- Steven G. Koven, "PTSD and Suicides Among Veterans: Recent Findings, Public Integrity", 2016, 1-13, DOI: [10.1080/10999922.2016.1248881](https://doi.org/10.1080/10999922.2016.1248881).
- Zivin, K., Kim, M., McCarthy, J., Austin, K., Hoggatt, J., Walters, H., & Valenstein, M. (2007). Suicide mortality among individuals receiving treatment for depression in the Veterans Affairs health system: Associations with patient and treatment setting characteristics. *American Journal of Public Health*, 97(12), 2193-2198. DOI:[10.2105/ajph.2007.115477](https://doi.org/10.2105/ajph.2007.115477)
- Sulejman Abazi, *Hapësira Psiko-Sociale Brenda Forcave të Armatosura*, (Shtëpia e Botimeve Ushtarake: 2000).
- Daniel David, "Post-traumatic stress disorder and the causal link to crime: A looming national tragedy" Leavenworth, KS: School of Advanced Military Studies, U.S. Army Command and General Staff College, 2008.
- Brandt A. Smith, "Posttraumatic stress disorder (PTSD) in the criminal justice system: Veterans' Treatment Courts are based on 'drug treatment courts' and follow an agenda of addressing the problems that led to the criminal behavior", *The Military Psychologist*, April 2014, aksesuar më 15 maj 2017, <http://www.apadivisions.org/division-19/publications/newsletters/military/2014/04/ptsd.aspx>

- Orth, Ulrich, & Wieland, E., "Anger, Hostility, and Posttraumatic Stress Disorder in Trauma-Exposed Adults: a Meta-Analysis", *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 74, 2006, 698–706. DOI:[10.1037/0022-006X.74.4.698](https://doi.org/10.1037/0022-006X.74.4.698).
- Jakupcak, M., Conybeare, D., Phelps, L., Hunt, S., Holmes, H. A., Felker, B., et al., "Anger, Hostility, and Aggression among Iraq and Afghanistan War Veterans Reporting PTSD and Subthreshold PTSD", *Journal of Traumatic Stress*, 20, 2007, 945–954.
- Hafemeister, Thomas L., Stockey, Nicole A. "Last Stand? The Criminal Responsibility of Ęar Veterans Returning from Iraq and Afghanistan Ęith Posttraumatic Stress Disorder," *Indiana Law Journal: Vol. 85: Iss. 1, Article 3*, 2010, gjendet në adresën: <http://www.repository.law.indiana.edu/ilj/vol85/iss1/3>
- Wainwright, Verity, Sharon McDonnell, Charlotte Lennox, Jenny Shaw and Jane Senior. "Soldier, Civilian, Criminal: Identifying Pathways to Offending of Ex-Armed Forces Personnel in Prison." *Psychology, Crime & Law*, 22:8, 741-757, 2016. DOI:[10.1080/1068316X.2016.1181175](https://doi.org/10.1080/1068316X.2016.1181175).
- Enri Hide, "Raport: Opinioni publik mbi Ministrinë e Mbrojtjes dhe Forcat e Armatosura", në *Kontrolli Demokratik dhe MarrĘdhĘniet Civilo-Ushtarake – një punĘ e papĘrfunduar*, Instituti pĘr Demokraci dhe NdĘrmjetĘsim, dhjetor 2009, 95-97, aksesuar mĘ 28 prill 2017, http://idmalbania.org/ĕp-content/uploads/2014/12/KONTROLLI-DEMOKRATIK-DHE-MARR%C3%8BDH%C3%8BNIET-CIVILO-USHTARAKE_dhjetor-2009.pdf.
- Veliska J. Thomas PhD, LCSW & Stan L. Bowie PhD, MSW, "Sense of Community: Is it a Protective Factor for Military Veterans?" *Journal of Social Service Research*, 42:3, 313-331, 2016, DOI: [10.1080/01488376.2015.1109575](https://doi.org/10.1080/01488376.2015.1109575).

Intervista dhe korrespondenca

- IntervistĘ me Albana Telhain, ish kreu i Sektorit Psiko-Social tĘ FA, në Ministrinë e Mbrojtjes
- IntervistĘ me Thoma Kondurin, kreu i ShoqatĘs KombĘtare e UshtarakĘ në RezervĘ tĘ ShqipĘrisĘ
- IntervistĘ me Aleksandra Pucin, ish kreu i ShĘrbimeve Psiko-Sociale në Ministrinë e Mbrojtjes
- IntervistĘ me Kujtim Boriĕin, ushtarak në rezervĘ, aktualisht gazetar qĘ mbulon aktivitetin e FA.
- IntervistĘ me Sulejman Abazin, Kolonel në rezervĘ, autor i librit "*HapĘsira Psiko-Sociale Brenda Forcave tĘ Armatosura*"
- IntervistĘ me kapiten/e tĘ FA (anonim) – momentalisht psikolog në FA. Emri ĘshtĘ hequr me kĘrkesĘ tĘ tĘ intervistuarit.
- IntervistĘ e strukturuar me ushtarakĘ tĘ FA
- KorrespondenĘ me Albana Telhai

Dokumente zyrtare

- Aleksandra Puci, Raport "ShĘrbimi Psiko-Social dhe MbĘshtetja Psikologjike në FA: AnalizĘ e BoshllĘqeve", pĘrgatitur nga Aleksandra Puci, *Drejtoria e Edukimit dhe PĘrkujdesjes Sociale tĘ UshtarakĘve*, Tetor 2015.
- Arben Imami, MinistĘr i Mbrojtjes, "PĘr Hartimin e Politikave tĘ Personelit tĘ Sektorit Psiko-Social dhe Shanseve tĘ Barabarta në FA", *UdhĘzim Nr. 10*, 01, Tetor 2012.

Xhemal Gjunksi, Shef i Shtabit të Përgjithshëm, "Për Procedurat e Vlerësimit Psikologjik të Personelit të FA", *Urdhër Nr. 3970*, datë 05.04.2013
Raport nga Prokuroria e Shqipërisë në vitin 2016; cituar në "Balkan Jihadist: The Radicalization and Recruitment of Fighters in Syria and Iraq", *Balkan Investigative Reporting Network*, Mars 2016, fq. 8, aksesuar 10 prill 2017,
<http://www.balkaninsight.com/en/file/shoë/Balkan-Jihadists.pdf>.

Artikuj gazetash

Neritan Gjergo, Intervistë me Thoma Kondurin, "Diskriminim për Ushtarakët, Kërkoet Pensioni i Merituar", 6 qershor 2015, aksesuar më 3 prill 2017,
<https://www.pressreader.com/albania/shekulli/20150606/281874412020058/TextView..>

Deklaratë nga Gjovalin Loka, Shef Transporti në Policinë e Shtetit, nga Arbi Fortuzi, "Rritja e sigurisë së transportit të parave nga bankat e domosdoshme, masat e kërkuara nga Ministria e Brendshme", Agjencia Telegrafike Shqiptare, 15 shkurt 2017, aksesuar më 15 prill 2017, <https://www.ata.gov.al/rritja-e-sigurise-se-transportit-te-parave-nga-bankat-e-domosdoshme-masat-e-kerkuara-nga-ministria-e-brendshme/>.

BalkanWeb, "Krimet e ish-Komandove. Kodheli: Problem i Gjithë Ushtrive, Jo Vetëm në Shqipëri", 6 mars 2017, aksesuar më 24 prill 2017
<http://www.lapsi.al/lajme/2017/03/06/komenti-i-mimi-kodhelit-p-r-ish-komandon-q-i-preu-kok-n-fqinjit-sh-rbeu-para-2013#.WRj51uuGPDc>

Koha Jonë, "Profecia e Gjeneralit të Huaj: 'Po s'i Trajtuat mirë, do të kthehen në Kriminelë", 6 mars, 2017, aksesuar më 2 prill 2017,
<http://www.kohajone.com/2017/03/06/profecia-e-gjeneralit-te-huaj-per-komandot-shqiptare-nese-nuk-i-mbani-do-kthehen-ne-kriminele/>.